

در مقاله حاضر ارائه شده،
در دست کتاب‌شناسی سفرنامه‌هایی
که به کردستان و اقوام کرد
بخشی از منابعی که در این
موضوع مهم‌ترین منابع
کردستان و اقوام کرد ایران،
عراق و سوریه محسوب می‌شوند

Mosul und Bagdad nebst Untersuchungen ueber die Ruinen von Babylon, Niniveh, Arbela, Ctesiphon und Seleuca unternommen von James Silk Buckingham, Mitglied der gelehrten Gesellschaften zu Bombay und Madras und der asiatischen Gesellschaft in Bengalen, Berlin, 1828.

این کتاب شرح مسافرت بوکینگهام در سال ۱۸۱۵ و ۱۸۱۶ از مصر تا فلسطین، سوریه، بین‌النهرین، ایران و هند را دربردارد. او اطلاعات جالبی دربارهٔ کردهای اورفه، دیاربکر، ماردین، اربیل و موصل به دست داده و به ویژه درباره کردهای یزیدی و منطقه کردنشین عفرین، واقع در شمال حلب، مطالب خوبی گردآوری کرده است.

● Dankoff, Robert, *Evliya Celebi in Bitlis: The Relevant Section of the Seyahatname*, Leiden, E.J. Brill, 1990.

اثر رابرت دنکوف تصحیح بخش‌هایی از سیاحتنامه اولیاء چلبی و شرح سفر او به بدلیس، واقع در کردستان ترکیه، را دربردارد.

● Dapper, Olfert, *Umbstandliche und eigentliche Beschreibung von Asia: in sich haltend die Landschaften Mesopotamien, Babylonien, Assyrien, Anatolien oder*

و طی مسیر بغداد - تهران از کوه‌های راک، ژاین و مالزی نیز دیدن کرده است.

● Bosworth, C.E., "The Intrepid Victorian Lady in Persia: Mrs. Isabella Bishop's Travels in Luristan and Kurdistan, 1890", *Iran* 27, 1989, pp. 87-101.

سفرنامه لیدی بیشاپ بیشتر درباره ایران بحث کرده است ولی به واسطه سفری که او به مناطق کردنشین غرب ایران داشته اطلاعات مفیدی را نیز درباره کردهای غرب، ایلات لک و همچنین مناطق لرنشین جنوب کرمانشاه به دست می‌دهد.

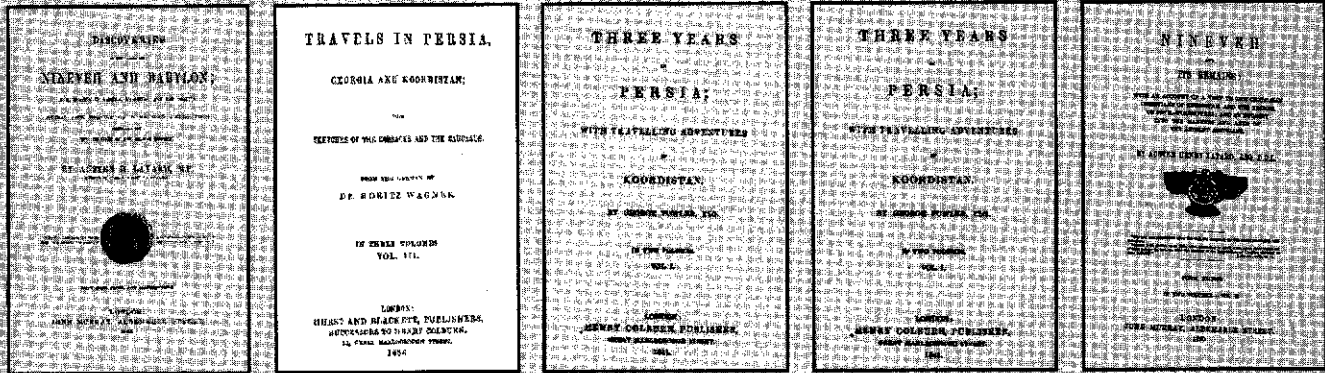
● Boyes, W.J., "Routes in Asia Minor, Armenia Kurdistan, Georgia, Mesopotamia and Part' of Western Persia", in: *Routes in Asia*, Calcutta: Office of the Superintendent of Government Printing, 1877-1878.

این سفرنامه اطلاعات گسترده‌ای درباره مناطق شمال ایران، آسیای مرکزی و ارمنستان و گرجستان دربردارد. نویسنده طی سفر به مناطق قفقاز و ارمنستان و گرجستان از بعضی کردهای مهاجر که در این مناطق پراکنده بوده‌اند یاد کرده و در سفر به بین‌النهرین هم از مناطق کردنشین عراق به تفصیل سخن می‌گوید.

● Bruinessen, M.van, and Boeschoten, H.E., *Evliya Celebi in Diyarbekir: The Relevant Section of the Seyahatname*, Leiden, E.J. Brill, 1988.

در این کتاب سفر اولیاء چلبی، در ماه آوریل و می ۱۶۵۵ میلادی به دیار بکر و اطلاعاتی که او درباره کردهای دیاربکر به دست داده، بررسی شده است.

● Buckingham, James Silk, *Reisen in Mesopotamien von Aleppo ueber den Euphrat nach Orfah, dem Ur in Chaldaea, durch die Ebenen der Turkomanen, nach Diarbekr, in Kleinasien, von dort nach Mardin an den Grenzen der grossen Wueste und an den Tigris nach*

شد، اطلاعات سودمندی درباره مناطق کردنشین غرب ایران و بعضی از مناطق کردستان عراق به دست می‌دهد.

- Fowler, George, *Three Years in Persia with Travelling Adventures in Koordistan*, London, Henry Colburn, 1841, 2 vols.

سفرنامه جورج فاولر بیشتر شامل خاطرات و یادداشت‌های ۳ سال اقامت وی در ایران است که طی آن از مناطق کردنشین ایران هم دیدار کرد و اطلاعات مفیدی درباره مردم و آداب و رسوم رایج در این نواحی به دست داده است.

- Galletti, Mirella, "Curdi e Kurdistan in opere italiane del XIII-XIX secolo", *Oriente Moderno* 58, no.11, 1978, pp. 563-596.

مقاله اخیر آثار، سفرها و چگونگی اقامت کشیش‌ها و دیپلمات‌های کاتولیک ایتالیایی در کردستان را شرح می‌دهد و مخصوصاً نوشته‌های دومینیکو لانزا، مائوری‌تزیو گارزونی و الساندرو دوبیانکی را بررسی می‌کند.

- Hakim, Halkawt, "Missionnaires et voyageurs, les debuts de la connaissance des Kurdes en Europe", *Bulletin de L'Association des Anciens Eleves de l'INALCO*, 1990, pp. 25-32.

این مقاله درباره مسیونرهای مذهبی و سیاحان اروپایی و نخستین تقابلات آنها با کردها بحث و یادداشت‌ها و سفرنامه‌های آنها را بررسی می‌کند.

- Harnisch, W. *Reisen in den Laendern der asiatischen Tuerkei und des Kaukasus*, Leipzig, Die Weltkunde, 1854.

سفرنامه هارنیش جهت مطالعه آداب و رسوم و لباس و پوشش کردهای آناتولی شرقی و نیز یزیدیه اهمیت بسیار دارد.

- Harris, Walter B., *From Batum to Baghdad via Tiflis, Tabriz, and Persian Kurdistan*, Edinburgh; W.Blackwood and Sons, 1896.

Klein-Asien ..., Nuernberg, 1681.

نویسنده این سفرنامه غیر از مشاهدات عینی خود از منابع قدیمی مثل آثار استرابو و گزنفون هم استفاده کرده و مشاهدات خود را با نوشته‌هایی از این دست مقایسه کرده است. دایره بیشتر در کردستان ترکیه و عراق سیاحت کرده و درباره اورفه، ماردین، حسن کیف و سنجار توضیحات مفصل و مفیدی به دست می‌دهد.

- Ellis, Tristram James, *On a Raft, and through the Desert: The Narrative of an Artist's Journey through Northern Syria and Kurdistan, by the Tigris to Mosul and Baghdad, and of a Return Journey across the Desert by the Euphrates and Palmyra to Damascus, over the Anti-Lebanon to Baalbek and to Beyrout*, London, New York, Field and Tuer, Scribner and Welford, 1881, 2 vols.

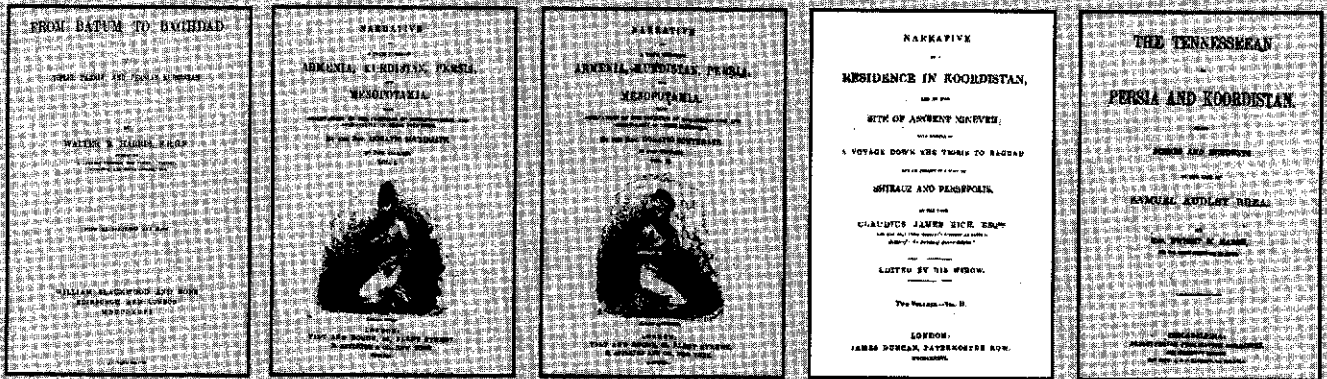
بخش مهمی از اطلاعات سفرنامه ایس به مناطق کردنشین عراق و مناطق کردنشین سوریه در حسکه و قامشلی اختصاص یافته است.

- Ferrieres - Sauveboeuf, L.F.Comte, *Des Grafen-Ferrieres - Sauveboeuf's Reisen durch die Tuerkei, Persia und Armenien in den Jahren 1728-1789*, Leipzig, 1790, 2 Bande.

این کتاب شرح مسافرت یک دیپلمات فرانسوی از اسکندریه در مصر تا اصفهان در ایران را دربردارد. مجلد اول کتاب شرح اوضاع اجتماعی امپراتوری عثمانی و امارات کردنشین آن را شامل است.

- Floyer, Ernest Ayscoghe, *Unexplored Baluchistan: A Survey, with Observations - Astronomical, Geographical, Botanical, etc., of a Route through - Mekran, Bashkurd, Persia, Kurdistan, and Turkey*, Pakistan, Nisa Traders, 1980.

این کتاب، که نخستین بار در لندن و در سال ۱۸۸۱ منتشر

●Kren, Karin, "Kurdistan and Kurden in fruhen Reiseberichten", Wiener Ethnohistorische Blatter 42, 1997, pp. 90- 105.

مقاله کارین کرن بحثی کلی در رابطه با سفرنامه‌های مربوط به کردستان را شامل است و اطلاعات خوبی دربارهٔ سیاحان اروپایی به دست می‌دهد.

●Layard, Austen Henry, Nineveh and its Remains: with an Account of a Visit to the Chaldean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or Devil-Worshippers; and an Inquiry into the Manners and Arts of the Ancient Assyrians, New York; G.P. Putnam, 1849, 2 vols.

بعد از انتشار سفرنامه لایارد نقدهای متعددی بر آن نوشته شد که مهمترین آن‌ها عبارتند از:

- The Dublin Review 28,1850, pp. 354-398.
- Littell's Living Age 20,1849, pp. 358-367.
- The North American Review 69, 1849, pp. 110-142.
- Discoveries among the Ruins of Nineveh and Babylon with Travels in Armenia, Kurdistan, and the Desert: Being the Result of a Second Expedition Undertaken for the Trustees of the British Museum, New York; G.P. Putnam, 1853.

- Lynch, Harry Finnis Blossie, Armenia: Travels and Studies, Beirut, Khayats, 1965, 2 vols.

مجلد دوم سفرنامه اخیر به امارات کردنشین امپراتوری عثمانی اختصاص دارد. این سفرنامه اولین بار در سال ۱۹۰۱ و در لندن منتشر شد.

●Malliepaard, C.H.J. Wasserraeder am Euphrat, Wien, 1954.

سفرنامه مالپارد از سفرنامه‌های جدید محسوب می‌شود که بیشتر به کردستان عراق و کردستان ترکیه پرداخته است. چند بخش مهم از این کتاب به روستاهای آشوری در امارت حکاری

سفرنامه والتر هریس اطلاعات مفصلی درباره کردهای آناتولی شرقی و مناطق کردنشین ایران دربردارد و چون نویسنده در طی سفرهای خود از مسیرهای مختلفی حرکت کرده، شهرها و روستاهای زیادی را از نزدیک دیده است و در طی مسیر خود نقشه‌های زیادی از مناطق بین‌النهرین، ارمنستان، ایران و کردستان تهیه کرده است.

●Heude, William, A Voyage up the Persian Gulf and a Journey Overland from India to England in 1817: Containing Notices of Arabia Felix, Arabia Deserta, Persia, Mesopotamia, The Garden of Eden, Babylon, Bagdad, Koordistan, Armenia, Asia Minor & London, Garnet, 1993.

این سفرنامه نخستین بار در سال ۱۸۱۹ و در لندن منتشر شده است.

●Jaubert, P.Amadeus, Reise durch Armenien und Persien in den Jahren 1805 und 1806, Weimar, 1822.

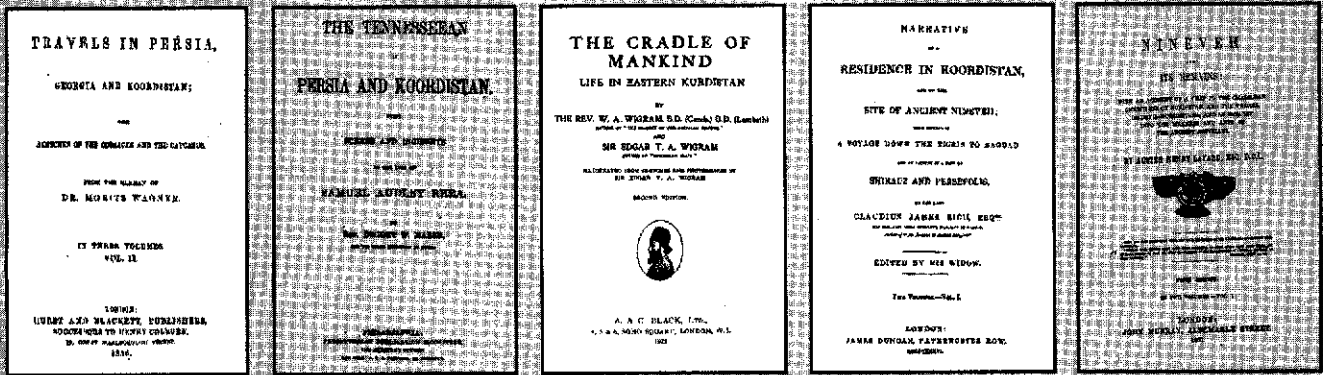
سفرنامه ژوبرت بیشتر به کردهای کردستان ترکیه و خصوصاً ناحیهٔ ارزروم و بایزید پرداخته است.

●Jones, James Felix, Memoirs of Baghdad, Kurdistan and Turkish Arabia, Slough; Archive Editors, 1998.

سفرنامه جونز نخستین بار در سال ۱۸۵۷ و در شهر بمبئی منتشر شده است.

●Kinneir, Sir John Macdonald, Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in the Years 1813 and 1814, With Remarks on the Marches of Alexander and Retrext of the Ten Thousand, London, J. Murray, 1818.

سفرنامهٔ سرجان مک دونالد در اوایل قرن نوزدهم تألیف یافته و چنانکه از عنوان آن برمی‌آید غیر از کردستان به بحث دربارهٔ آسیای صغیر و ارمنستان هم پرداخته است.

Bahn, Muenchen, 1893.

سفرنامهٔ ادموند ناومان، که در واقع یادداشت‌های روزانهٔ او در دوران اقامتش در ترکیه است، مطالب بسیار مهمی دربارهٔ آناتولی شرقی و شهرهای کردنشین عثمانی دربر دارد.

● Oppenheim, Max Freiherr von, "Bericht neber eine im Jahre 1899 ausgedfuehrte Forschungsreise in der asiatischen Tuerkei" Zeitschrift der Gesellschaft fuer Erdkunde zu Berlin XXXVI, 1901, pp. 69-100.

مقاله ماکس اوپنهایم که از دیپلمات‌های پروس قدیم بوده است در واقع تنها یادداشت‌های روزانهٔ او در سفر به آناتولی شرقی و مناطق آسیای ترکیه است که بعدها تحقیقات مجزای خود را نیز به آن افزوده و هر دو را با هم منتشر کرده است. بخش کوتاهی از یادداشت‌های او به مناطق کردنشین شمال عراق اختصاص دارد.

● O'shea, Maria T., "The Image from the Outside: European Travellers and Kurdistan before the Great War," Gropolitics and International Boundaries 2, 1997, pp. 70-89.

مقاله ماریا اوشا اطلاعات جالبی دربارهٔ چگونگی سفر دیپلمات‌ها و کنسول‌های غربی به مناطق کردنشین به دست می‌دهد.

● Pfeiffer, Ida, Eine Frauenfahrt um die Welt, Wien, 1850, 3 Bände

آیدا فیفر، زن اتریشی تنهایی بود که در سال‌های ۱۸۴۲ تا ۱۸۵۸ سفرهای متعددی را به اقصی نقاط جهان انجام داد. او غیر از سفرهایی که به آمریکای لاتین و هند و چین داشت مدتی را هم در ایران و ارمنستان به سر برد. بخشی از سفرنامهٔ او متضمن اطلاعات بسیار سودمندی دربارهٔ کردهای مهاباد و رواندوز است.

● Rich, Claudius James, Narrative of a Residence in Koordistan, and on the Site of Ancient Nineveh: With

کردستان ترکیه و وضعیت مسیحیان کردستان اختصاص یافته است.

● Marsh, Dwight W. The Tennessean in Persia and Koordistan: Being the Scenes and Incidents in the Life of Samuel Audley Rhea, Philadelphia; Presbyterian Publication Committee, New York, A.D.F. Randolph, 1869.

سفرنامه مارش بیشتر دربارهٔ مناطق شمالی کردستان یعنی نواحی کردنشین آناتولی و مناطق کردنشین ایران در حوالی دریاچه ارومیه بحث می‌کند و مخصوصاً دربارهٔ ایران و مردم مناطق مختلف آن اطلاعات مفیدی دارد.

● Millingen, Frederick, Wild Life among the Koords, London, Hurst and Blackett, 1870.

«زندگی بدوی در میان کردها» عنوان خاطرات و یادداشت‌های روزانه فردریک ملینگن است که در طی سفرهای کوتاه و بلند خود در آناتولی شرقی و غربی ایران و نیز شمال عراق فراهم کرده است.

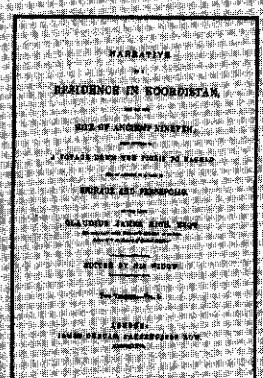
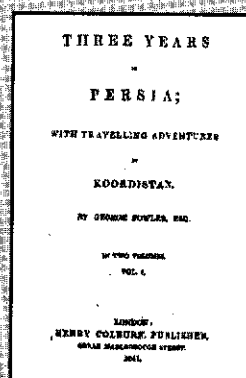
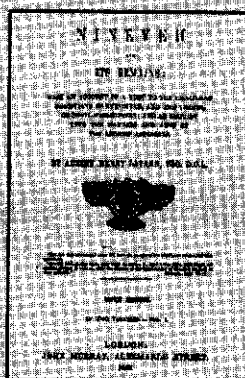
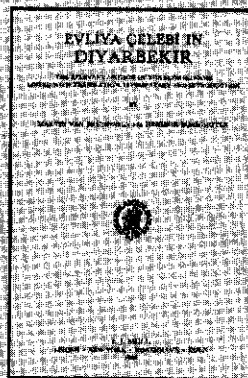
● Morier, Jacob, Zweite Reise durch Persien, Armenien and Kleinasien in den Jahren 1810 bis 1816, Weimar, 1820.

سفرنامهٔ یاکوب موریه اطلاعات پراکنده‌ای دربارهٔ کردستان ترکیه دارد ولی بیشتر به کردهای کرمانشاه پرداخته است.

● Mueller - Simonis, Paul, Vom Kaukasus zum Persischem Meerbusen durch Armenien, Kurdistan and Mesopotamien, Mainz, 1897.

این کتاب حاوی مطالبی دربارهٔ کردستان شمالی، مناطق کردنشین همجوار ارمنستان و خاصه بوتان و جزیره در کردستان سوریه است.

● Naumann, Edmund, Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat: Reisebriefe, Tagebuchblaetter und Studien ueber die asiatische Tuerkei and die anatolische

those Countries, New York; D. Appleton and Co., 1840, 2 vols.

در این سفرنامه تقریباً دربارهٔ بیشتر مناطق خاورمیانه بحث شده است ولی نویسندهٔ آن بیشتر در ایران و ارمنستان سیاحت کرده و چند بخش مهم از کتاب خود را نیز به کردها و آداب و رسوم و عقاید آنها اختصاص داده است.

●Ussher, John, A Journey from London to Perspolis: Including Wanderings in Daghestan, Georgia, Armenia, Kurdistan, Mesopotamia, and Persia, London, Hurst and Blackett, 1865.

صاحب این سفرنامه بیشتر قصد سفر به مرکز ایران را داشته و عمدتاً هم در همین نواحی حضور داشته ولی از ارمنستان و گرجستان تا داغستان و بین‌النهرین را نیز سیاحت کرده و خاصه ضمن سفر خود به بین‌النهرین با کردها برخورد داشته و بخش مهمی از کتاب خود را به کردستان و مردم آن اختصاص داده است.

●Wagner, Moritz, Reise nach Persien and dem Lande der Kurden, Leipzig, 1852, 2 Bände.

سفرنامه موریتس واگنر بیشتر به ایران توجه کرده است اما در پاره‌ای از فصول آن به مناطق کردنشین غرب ایران هم توجه شده و مطالب خوبی دربارهٔ فرقه اهل حق ارائه می‌کند.

●Wigram, William Ainger; Wigram, Edgar Thomas Ainger, The Cradle of Mankind: Life in Eastern Kurdistan, London, A. and C. Black, 1914.

این سفرنامه با توجه به آن که در قرن بیستم گردآوری و منتشر شده است برای مطالعه حوادث و وقایع تاریخی معاصر در مناطق کردنشین اهمیت دارد.

Journal of a Voyage Down the Tigris to Baghdad and an Account of a Visit to Shirauz and Persepolis, London, 1856.

سفرنامهٔ جیمز کلودیس ریچ تنها به مناطق کردنشین اختصاص ندارد و دربارهٔ گرجستان و ارمنستان نیز اطلاعات بسیار مهمی دربردارد. اما اطلاعاتی که ریچ دربارهٔ مناطق کردنشین، فرقه‌ها و آداب و رسوم مردم این مناطق گردآوری کرده بسیار پربرتر و مهم‌تر است و از این رو سفرنامه او به عنوان یکی از مهم‌ترین منابع مطالعه مناطق کردنشین و خاصه مناطق کردنشین عراق شناخته می‌شود. ریچ در سفرنامه خود اطلاعات آماری مفید نیز به دست می‌دهد.

●Schulze, Adolf, "Reise durch Kurdistan" Das Ausland 61, 1888, pp. 721-724, 752-754.

مقالهٔ آدولف شولتسه اطلاعات مختصر، اما مفیدی را دربارهٔ سفر کوتاه نویسنده به کردستان ارائه می‌کند.

●Schuetz, Paul, Zwischen Nil and Kaukasus: Reiseberichte zur religioes-politischen - Lage im Orient, Muenchen, 1930.

سفرنامهٔ پاول شوتز اوضاع و احوال سرزمین‌های میان نیل تا قفقاز را بررسی کرده و بعضی حوادث مهم تاریخی در قرن بیستم را نیز انعکاس می‌دهد.

●Sandreczki, Carl, Reise nach Mosul and durch Kurdistan und nach Urmia, Stuttgart, 1857, 3 Bände
سفرنامهٔ کارل زاندرسکی تقریباً دربارهٔ تمام مناطق کردنشین عراق فعلی و نواحی کردنشین و علی‌الخصوص منطقهٔ ساوجبلاغ مکرری بحث می‌کند و اطلاعات خوبی نیز دربارهٔ سایر اقوام این نواحی ارائه می‌کند.

●Southgate, Horatio, Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, With and Introduction, and Occasional Observations upon the Condition of Mohammedanism and Christianity in